

Kubina, Lukáš

Oslavy "Prvního máje" v roce 1948: interpretativní analýza

Theatralia. 2014, vol. 17, iss. 1, pp. 90-116

ISSN 1803-845X (print); ISSN 2336-4548 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/129838>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Lukáš Kubina

Oslavy „Prvního máje“ v roce 1948: Interpretativní analýza

Prehistorie „Prvního máje“

Přelom zimního a letního období člověka vždy fascinoval. Probouzející se příroda, začátek vegetativního období, to vše bylo pro předmoderního člověka cosi magického, jež dalo vzniknout množství nejrůznějších lidových (ale i liturgických) svátků. Většina z nich souvisí s oslavou konce dlouhého a nepřátelského zimního období a příchodu jara, probuzení přírody a začátku nového vegetačního cyklu. Za první z celé řady jarních slavností bývá označován masopust (karneval), následuje oslava Velikonoc, vynášení Smrti, přinášení Léta, pálení čarodějnic, stavění májek a zabíjení svatodušních maškar. Tento výčet jistě není kompletní, podstatné ale je, že všechny jarní slavnosti jsou člověku imanentní a je pro ně charakteristické všeobecné veselí a radost z rašící vegetace, která anticipuje období hojnosti.¹

První květen patřil v tradiční kultuře k jednomu z nejvýznamnějších svátků v roce. Dny na počátku května byly tradičně radostným obdobím s výraznou symbolickou hodnotou, neboť byly oslavou jara a očekáváním příchodu dlouhých teplých letních dní. Lidé v tento čas vystupují do otevřeného prostoru a sdružují se, což je základní podmínka pro uskutečnění veřejného rituálu. Pohanská tradice, z níž velká část jarních slavností vychází, je založena na mystických a nadpřirozených prvcích: propojuje lidský život s cyklem přírody a se zemí jako Matkou živitelkou. Tato souvislost se s proměnou společnosti na začátku průmyslové revoluce zdánlivě vytrácí, avšak je na pozadí svátků souvisejících s příchodem jara stále přítomná.

¹ Frazer jarní obřady vysvětluje jako magické rity, jež měly zajistit znovuoživení přírody (FRAZER 1994: 262–284). Jeden z nejstarších svátků, slavený kolem 1. května, byl keltský Beltain (PENNICK 1994), který se svým způsobem na našem území slaví na některých místech, zvláště na venkově, dodnes jako tzv. pálení čarodějnic.

První dělnické svátky

Prvomájové oslavy Svátku práce jsou však od tradičních pohanských oslav jara poněkud odlišné. Genezi oslav práce musíme hledat, jak jinak, v období průmyslové revoluce, kdy se výrazně mění hospodářský a sociální život celé společnosti i vztah k práci jako takové. V 18. století dochází k enormnímu rozvoji vědy a techniky i k celkové změně ve společnosti. Zásadně se přetváří sociální skladba obyvatelstva a vzniká tržní společnost, průmyslová civilizace s kapitalistickou ekonomikou. Tyto změny měly za následek vznik nových společenských vrstev; slábne vliv šlechty a na výsluní se derou nové sociální skupiny, mezi něž patří podnikatelé, úředníci, inteligence, a zvláště dělnictvo z továren. Lidé se ve velkém počtu přesouvají z vesnic do měst, kam se soustřeďuje průmyslová výroba. Pod vlivem těchto procesů se následně proměňuje struktura a hodnotový řád společnosti.

Vznikající dělnická třída se tedy pokouší integrovat do nově se utvářejících společenských struktur, které postupně začínají stále hlasitěji prosazovat požadavek na lepší životní i pracovní podmínky dělníků, především na zkrácení pracovní doby. V souvislosti s těmito proměnami pozorujeme první pokusy dělnictva prosadit vlastní typ svátku, který by vystihl potřeby a touhy této rodící se společenské třídy.

Z potřeb dělnické třídy vznikají první čistě dělnické svátky, které mají manifestační charakter a jsou vedené snahou prosadit lepší životní a pracovní podmínky dělníků. Tyto první dělnické svátky se však ještě neodehrávaly 1. května; jeden z prvních byl zaveden v Austrálii 21. dubna 1856, kdy dělníci v Melbourne vyrazili do ulic, aby oslavili zavedení osmihodinové pracovní doby. Tento svátek, jehož centrem byl slavnostní průvod městem, se konal pravidelně až do roku 1951, kdy došlo vlivem hospodářské krize a druhé světové války k úpadku průmyslu v Austrálii a dělnické oslavy se zde postupně vytrácejí (BOULDEN 2006).

Prvomájové oslavy svátku práce v dnešní podobě mají původ ve Spojených státech amerických, kde v 70. letech 19. století rovněž zesiluje volání po osmihodinové pracovní době. V roce 1884 stanovuje Odborová federace Spojených států a Kanady (*Federation of Organized Trades and Labor Unions of the United States and Canada*) na chicagském sjezdu datum 1. května 1886 jako den, kdy má vyvrcholit snaha amerického dělnického hnutí za zkrácení pracovní doby. Důvod, proč k tomu mělo dojít právě v tento den, byl spíše praktický než symbolický: 1. květen byl v USA tzv. „moving-day“, kdy se již od kolonizačních dob obnovovaly a uzavíraly nové smlouvy (pracovní, nájemní, pachtovní apod.).² Odborová federace tedy požadovala, aby žádná pracovní smlouva uzavřená k 1. květnu 1886 v USA a Kanadě nebyla sjednána na více jak osm hodin práce denně (FASORA 2010: 348).

1. května 1886 v Chicagu došlo ke stávkám a manifestacím dělníků, které pokračovaly ještě několik dní, aby vyvrcholily 4. května krvavým střetem demonstrantů a policie, při němž bylo několik lidí usmrceno. V reakci na tyto události byli někteří dělníci předáni odsouzení a popraveni (FASORA 2010: 348).

2 Změny smluv znamenaly masové stěhování obyvatel v rámci celé federace v průběhu tohoto jediného dne – odtud anglický název *moving-day*, den stěhování.

První „První máj“

V reakci na chicagské události byl v roce 1889 na pařížském Mezinárodním dělnickém kongresu za účasti čtyř set delegátů z jedenadvaceti zemí celého světa³ ustanoven mezinárodní Svátek práce (1. květen) a Mezinárodní den žen (8. březen). Cílem oslav Prvního máje bylo prosazení požadavku osmihodinové pracovní doby na kontinentě, zároveň se socialisté z jednotlivých zemí dohodli na 1. květnu jako symbolickém jednotném datu prvomájových oslav (poprvé se První máj k tomuto datu slavil hned v r. 1890).

Oslovy Prvního máje v českých zemích byly od počátku poměrně rozsáhlé. Enormní úspěch co do počtu účastníků měly manifestace v Brně, kde se sešlo na 40 tis. českých i německých dělníků, aby oslavili První máj společně. Podobná účast byla také v Ostravě, v Praze a Liberci, kde se sešlo cca 50 tis. manifestujících.⁴ I když na některých místech docházelo k ozbrojeným konfliktům s policií, ve většině měst probíhaly oslavy v poklidném a slavnostním duchu (FASORA 2010).

Ohlasy Prvního máje na českém území habsburské monarchie byly rovněž velké. Jejich průběh byl oslavován v dobovém tisku a organizátorům se zjevně podařilo skrze tuto slavnost manifestovat sebevědomí dělnických a socialistických vrstev společnosti. Protože oslavy zaznamenaly velký úspěch, kongresy dělnických a socialistických stran rozhodly o jejich každoročním opakování.

Na těchto základech stojí tradice pozdějších prvomájových oslav, jak budou popsány dále. Zároveň můžeme na historickém vývoji tohoto svátku sledovat, jakým způsobem se utvářely a proměňovaly jeho jednotlivé elementy; např. datum oslav, jež se postupně ustálilo na 1. květen, vzniklo primárně ze dvou důvodů, symbolického a praktického. Symbolicky spadá toto datum na začátek letního období – období radosti, optimismu, sexuální aktivity atp. Zároveň ovšem hraje roli politická funkce svátku, který vznikl v reakci Mezinárodního dělnického kongresu na události z roku 1886 jednak jako snaha ukázat solidaritu dělníků z celého světa s jejich americkými soudruhy, jednak jako nástroj k politické agitaci za práva dělníků. Jak si ukážeme v následujících kapitolách, tento dvojí – kosmogonický a společensko-politický – charakter si První máj udržuje více či méně po celou dobu své existence.

01
2014

Po roce 1918

Od svého ustavení v roce 1890 se prvomájové oslavy konaly každoročně, vyjma období první světové války; výraznou proměnu v souvislosti se sociální a politickou transformací společnosti zaznamenaly především v období první republiky. Tuto proměnu nastartova-

3 Na tomto kongresu byla zároveň ustanovena Dělnická internacionála, mezinárodní organizace socialistických stran, známá též jako II. internacionála.

4 Ve srovnání se zahraničím byla účast v českých a moravských městech poměrně slušná: ve Vídni se sešlo přibližně 100 tis. účastníků, v Pešti 60. tis. a v Londýně ovšem až 200 tis. (některé zdroje uvádějí i o 100 tis. více) (FASORA 2010).

lo především vyhlášení československé republiky nově vzniklým Revolučním národním shromážděním 14. listopadu 1918 a dále zrušení šlechtických titulů a ustanovení osmi-hodinové pracovní doby. Prezidentem republiky byl zvolen T. G. Masaryk a byla přijata prozatímní ústava.

V novém demokratickém zřízení se proměňoval vztah státu a občanů k sociální otázce i k práci samotné. Došlo k uzákonění osmihodinové pracovní doby, byla zavedena podpora v nezaměstnanosti a sociální pojištění a další změny v oblasti sociální politiky (KÁRNÍK 2000: 518–523). Stvrzením pozitivního vztahu československé společnosti k práci bylo ustanovení 1. května jako státního Svátku práce (v roce 1919).

Vznik nového státu v roce 1918 byl spojen s vytvářením nových hodnot, což bylo samozřejmě doprovázeno i výraznou proměnou veřejných slavností. Život v období první republiky byl velmi bohatý na nejrůznější veřejné akce, mezi největší patřily především oslavy 28. října.

Tyto národně manifestační akce byly vždy pompézně slaveny společně všemi českými spolky, korporacemi i nezainteresovanými obyvateli bez politického rozdělení. Ve městech obvykle probíhaly průvody, konaly se proslovy, ulice byly vyzdobeny vlajkami a prapory ve státních barvách a výlohy i okna měly slavnostní výzdobu. [...] Část německého obyvatelstva naopak tento den využívala k vyjádření nesouhlasu s republikou a jejím zřízením, a to nevyvěšením vlajek nebo třeba ponecháním otevřených obchodů. (SLEZÁK 2012: 13)

Podobných rozměrů jako oslavy dne vzniku republiky dosahovaly i oslavy narozenin T. G. Masaryka 7. března. „Ačkoliv tento den nebyl oficiálním svátkem, tak byl od roku 1920 slaven podobně velkolepě jako 28. říjen a stal se tak projevem oddanosti Masarykovi a současně s tím i republice jako takové.“ (SLEZÁK 2012: 13)

Oslavy Prvního máje získaly po roce 1918 odlišný ráz, než jaký měly před první světovou válkou. Svátek především nabyl celonárodní rozměr: jednotlivé politické strany pořádaly vlastní prvomájová shromáždění pravidelně vždy na stejném místě, čímž se jejich konání ustavilo v rámci aktuálního časoprostoru (SOBOTKOVÁ 2011: 54). Kromě politických stran slavily Svátek práce i další složky společnosti. Mezi nejvýraznější patřily oslavy v Baťově Zlíně, jež byly velmi živé a v Baťově komplexní filozofii vedení podniku sloužily k utváření a potvrzování principu kolektivní identity⁵ (MAREK a kol. 2011). Rozmanitost a celospolečenská šíře oslav Svátku práce (i to, že jej slavili také továrníci) za první republiky odpovídá kladnému přístupu společnosti k sociálním otázkám a vztahu k práci samotné. Situace ve společnosti se ale postupně proměňuje s hospodářskou krizí na začátku 30. let a také v souvislosti s vzestupem nacismu v sousedním Německu, což vedlo k radikalizaci společnosti (zvláště k sílící pozici komunistů, vedených K. Gottwaldem).

5 „[...] firma z pravidla organizovala průvody, slavnosti a veřejné proslovy, na nichž docházelo k veřejným projevům loajality k vedení podniku (a města po jeho ovládnutí baťovskou kandidátkou) a rituálům potvrzujícím kolektivní identitu baťovských *spolupracovníků*.“ (MAREK a kol. 2011: 16, *důraz orig.*)

Toto druhé období rozvoje oslav Prvního máje v českých zemích vrcholí zavedením protektorátu (od roku 1939 do 1944), kdy oslavy získaly zcela jiný charakter. První máj byl sice uznáván jako státní svátek a byl v kalendáři ponechán jako nepracovní den, nebyly však povoleny žádné veřejné oslavy, aby nemohly být využity k národním manifestacím českého lidu.⁶ Lidé se mohli účastnit pouze nepolitických kulturních aktivit, oslavovalo se v omezené míře v jednotlivých závodech či na rodinné úrovni. V prvních letech protektorátu byly v tento den pořádány různé sportovní podniky, filmové projekce a divadelní představení (SLEZÁK 2012: 41).

Všechny prvomájové oslavy, ať už byly pořádány před první světovou válkou či v období první republiky, nebyly pouhou oslavou práce a dělnictva, ale vždy byly také nástrojem politické agitace; zároveň se odehrávaly takříkajíc paralelně s lidovými slavnostmi. V tom je První máj charakteristickým moderním svátkem, neboť se nevyvinul přímo z lidové tradice, ale z potřeby nově vzniklé společenské vrstvy mít vlastní svátek, který byl navíc od samotného vzniku spojený s manifestací potřeb konkrétní společenské vrstvy – dělníků; jeho návaznost na rituální praktiky předmoderní společnosti je tedy pouze sekundární, zprostředkovaná.

Cesta k Prvnímu máji 1948

Na podobu Prvního máje v roce 1948 měly zásadní vliv události v poválečném Československu, jež výrazně ovlivnily mezinárodní dohody Velké trojky (Sovětský svaz, USA, Velká Británie) o poválečném uspořádání světa. Na konferenci v Jaltě (4.–11. února 1945) byla uzavřena Deklarace o osvobozené Evropě, v níž velmoci jednomyslně přislíbily pomoc národům osvobozeným z Německé okupace a také národům, které spadaly pod vliv států Osy, při řešení hospodářských problémů a obnově demokracie.⁷ Význam Jaltské konference bývá interpretován jako zásadní pro další vývoj situace v Evropě, nicméně z dokumentů vyplývá, že její závažnost bývá přeceňována a následné rozdělení mocenských sil šlo spíše proti jejímu duchu (VYKOUKAL a kol. 2000: 57–58). Zřejmě zásadnější pro další politický vývoj byl vliv, který získával Sovětský svaz v osvobozovaných státech na vnitropolitické úrovni.

V důsledku mnichovské dohody a z ní vyplývající nedůvěry v západní státy i díky expanzi Sovětského svazu do střední Evropy v průběhu druhé světové války docházelo k prohlubování přátelského vztahu Československa se Sovětským svazem. Ten byl oficiálně stvrzen 12. prosince 1943 smlouvou o vzájemné spolupráci. Po osvobození se tak podoba politického rozložení sil v Československu výrazně liší od předválečného stavu.⁸ 4. dubna 1945 Beneš jmenuje vládu Národní fronty se sociálně demokratickým premiérem Zdeňkem Fierlingem-

6 V nacistickém Německu naproti tomu doprovázely tento svátek mohutné oslavy.

7 Deklarace byla nicméně ve formulování této pomoci poměrně vágní a neobsahovala konkrétní mechanismy, které by garantovaly její poskytnutí (VYKOUKAL a kol. 2000: 58).

8 Rozložení politických sil bylo s konečnou platností potvrzeno v Moskvě v březnu 1945 na jednání čtyř československých politických stran (KSČ, lidové strany, národně socialistické a sociálně demokratické strany) a Slovenské národní rady.

rem, jejímž místopředsedou se stává komunistický předák Klement Gottwald. Tato vláda den po svém jmenování schvaluje tzv. Košický vládní program, který určil směřování československé politiky směrem k socialismu. Komunisté vnímali přijetí toho programu jako signál k zahájení následujících radikálních reforem a jejich posvěcení.

Pro pochopení období, které následovalo bezprostředně po únorových událostech, je třeba si uvědomit několik základních charakteristik poválečné československé společnosti: především je to zasažení hospodářskou krizí, jež způsobila deziluzi z kapitalistického zřízení první republiky, které přestalo fungovat jako sociální stát, následně dopad mnichovské dohody, která byla vnímána jako zrada západních spojenců, a v neposlední řadě vzrůstající vliv Sovětského svazu. Všechny tyto aspekty způsobily všeobecný příklon k socialistické myšlence a zavržení kapitalismu. Kontinuitu s první republikou měl dobový tisk tendenci přehlížet a nenašlo se mnoho komentářů, které by toto období vykreslovaly pozitivně (DRÁPALA 2000: 24). Typickým pro celou etapu tzv. třetí republiky byl nekritický obdiv socialismu ze strany převážné části společnosti.

Socialismus byl ústředním tématem a heslem doby. Byl přijímán jako historická nutnost a vítán jako dějinná spása, stal se projekčním plátnem všemožných snů o harmonické a spravedlivé společnosti, v níž zavládne svoboda, štěstí a blahobyt, představoval sekulární vizi Božího království. (DRÁPALA 2000: 24)

Představa o podobě, v jaké má být socialismus v Československu zaveden, se ovšem napříč společenským spektrem velmi lišila, přičemž sovětskou podobu nejdůrazněji prozrazovala Komunistická strana Československa.⁹ Potvrzením tohoto kurzu byly volby v roce 1946, které dosavadní vývoj ve státě legitimizovaly.¹⁰ V tom momentu získává enormní politický vliv především Komunistická strana Československa, přímo navázaná na představitele Sovětského svazu v Moskvě, zároveň ale poměrně rychle ztrácející podporu občanů.¹¹ V roce 1947 Stalin reaguje na mezinárodní situaci a stále více tlačí na komunistické strany v jednotlivých státech východní Evropy, aby zaujaly výbojnějšího postoje. „Ve východní Evropě to znamenalo zapojit se do přechodu ke kampani za rychlou komunistickou podle sovětského modelu.“ (SERVICE 2009: 212)

Tento vývoj vyvrcholil v roce 1948 událostmi únorové krize, které vyústily v demisi nekomunistických ministrů. Následné schválení změn ve vládě, navrhovaných Klementem Gottwaldem, zásadně ovlivnilo následující politický vývoj v českých zemích a na Slovensku: 25. února byl podpisem E. Beneše potvrzen návrh na novou vládu K. Gottwalda, v níž měli

9 Konkrétním příkladem vlivu Sovětského svazu na české myšlení a kulturu je situace, kdy se v komunistickém dobovém tisku jednotlivým předúnorovým prvomájovým oslavám dávají za vzor podobné akce v Sovětském svazu.

10 V prvních poválečných volbách v českých zemích (v roce 1946) získaly jednoznačnou většinu levicové strany (Komunistická strana 40,18 % a sociální demokracie 15,58 % hlasů), jinak tomu ovšem bylo na Slovensku, kde poměrně jednoznačně zvítězila pravicová Demokratická strana s počtem 62% hlasů.

11 Komunistická strana byla v bezprostředně poválečných letech podporována velkou částí společnosti (minimálně v českých zemích) (HOLÝ 2010: 25). Jak tomu ale bylo v první polovině roku 1948, je poměrně komplikované přesně říci.

většinu komunisté, kteří tak získali monopol politické moci ve státě. Téhož dne byl ustanoven Ústřední akční výbor Národní fronty (dále jen ÚAV-NF), do jehož čela se postavil A. Zápotocký (ČAPKA 2010: 753). Akční výbory (AV) sehrály bezprostředně po převratu důležitou roli v represivním nastolování nového režimu.¹² S jejich pomocí byla redukována a ukončována činnost politických stran (z Lidové strany odešlo nebo bylo vyloučeno na 200 tis. členů, Národně socialistická strana byla přejmenována a výrazně eliminována). Na základě výzvy Ústředního akčního výboru k „důkladné očistě od reakce“ přestává Národní fronta fungovat jako platforma pro dohodu jednotlivých politických stran (LUNEROVÁ 2012: 123).

Vzhledem k tomu, že po převratu získává prakticky absolutní moc ve státě KSČ, výrazně sílí vliv Sovětského svazu na domácí politiku v Československu, čehož důkazem byl mimo jiné vznik Svazu československo-sovětského přátelství (22. února 1948), který patřil v 50. letech k nejmasovějším komunistickým organizacím v Československu (KNAPÍK a kol. 2011: 22).

Do podzimu roku 1948 lze hovořit o jistém „přechodovém“ období, ve kterém komunistická strana připouštěla určité přežívání alternativních přístupů [...]. Na přelomu léta a podzimu ovšem došlo i v oblasti kulturního dění k nastolení tzv. ostrého kurzu. V jeho rámci probíhaly snahy o administrativní vybudování samostatné „socialistické kultury“. (KNAPÍK a kol. 2011: 22)

První máj v roce 1948 se tedy uskutečňuje v jakémsi překlenovacím období, dva měsíce po převzetí politické moci ve státě Komunistickou stranou Československa. Komunistický vliv na přeměnu společnosti se ovšem projevoval již od konce druhé světové války (svým způsobem již od Říjnové revoluce r. 1917):

[...] docházelo k navazování na trendy přítomné už od roku 1945, případně i dříve. [...] Každodenní život občanů ovlivňovaly již před rokem 1948 silné tendence směřující k podpoře kolektivistických modelů chování. [...] Již po osvobození republiky se silně projevil étos obnovy a souběžné budování „nové republiky“, jenž byl silně spjat se zdůrazňováním manuální práce (často dobrovolné v rámci brigád). Adoraci těžce pracujících průmyslových dělníků a horníků ovšem zhusta nacházíme i v protektorátní propagandě. (KNAPÍK a kol. 2011: 21)

Jedním z nejviditelnějších způsobů, kterým nový režim ostentativně demonstroval svůj vliv na společnost, byly nejrůznější komunistické svátky, slavnosti, oslavy a významné dny.¹³ Některé měly v rámci svátkového kalendáře významnější postavení, jiné byly méně

12 Akční výbory byly „skupina sympatizantů a prosazovatelů komunistických idejí. [...] vznikaly v únoru 1948 v obcích, továrnách, institucích a prováděly očistu veřejného života. Po provedení prověrek a odstranění všech nepohodlných lidí většinou zanikly. Někde byly přejmenovány na výbory Národní fronty a existovaly až do roku 1989.“ (SCHMIDTOVÁ 2012: 19)

13 „[...] komunistický režim vytvořil velice pečlivě promyšlený systém slavnostních rituálů, který byl založený na hierarchii a vzájemné propojenosti. Pro československý komunistický režim měla význam pouze ta výročí, která se nějakým způsobem vztahovala k novodobým dějinám.“ (SOBOTKOVÁ 2010: 30)

významné. Svátek práce patřil mezi jednu z nejdůležitějších slavností, což zřejmě plynulo z dlouhé tradice jeho slavení jakožto prvního dělnického svátku vůbec, kterou se komunistická ideologie snažila využít ve svůj prospěch (SOBOTKOVÁ 2011).

Rituál, jeho definice a význam

Státní svátky jakožto politické rituály využívali komunisté jako jeden z prostředků, jak aktivně legitimizovat nový režim. Charakteristice rituálu se v humanitních vědách, zvláště v sociokulturní antropologii a sociologii věnovala a věnuje značná pozornost. Definovat jej na několika málo stranách by bylo značně zjednodušující, proto se zde pokusím uvést alespoň základní charakteristické vlastnosti rituálu, které pokládám za důležité pro svou analýzu teatrality prvomájových oslav.

Thomas Eriksen tvrdí, že rituály jsou „veřejné události svázané pravidly, jež tím či oním způsobem tematizují vztah mezi pozemským a duchovním světem“ (ERIKSEN 2008: 263). Podstatu rituálu vidí v dramatizaci abstraktních principů náboženství a tvrdí, že úkolem rituálu je těmto principům vtělit konkrétní a rozeznatelný obsah.¹⁴ Moderní reflexivní, složitá a fragmentarizovaná společnost není již *primárně* organizována skrze rituály (na rozdíl od primárních společenství), nicméně na mikro i makro úrovni je stále prostoupena symbolickou rituální činností (ALEXANDER a kol. 2006: 31).

Rituál je jedním z aspektů kulturně standardizovaného jednání člověka v rámci společnosti. Kulturní sociolog působící na Yaleově univerzitě, Jeffrey Alexander, jej definuje jako opakované epizody zjednodušené kulturní komunikace, v níž účastníci (ať už aktivní, tj. aktéři, či pasivní, tj. diváci) sdílejí deskriptivní a normativní platnost komunikačních symbolů a věří v možnost jejich sdílení. Pokud rituál probíhá úspěšně, dochází ke sdílenému pochopení jeho záměru a obsahu a k vnitřní platnosti interakce. Výsledkem je identifikace celé komunity se symbolickými předměty dané komunikace (ALEXANDER a kol. 2006: 29–30).

Takto definované veřejné kolektivní události budu nazývat jako kulturní performance (viz článek Martiny Musilové v tomto čísle). V případě složitější, segmentované a diferencované společnosti jsou kulturní performance rozděleny na množství elementů, o nichž bude řeč později; zároveň platí, že čím složitější společnost, tím více jsou tyto elementy vzájemně diferencované. Úkolem kulturní performance jakožto rituálního jednání je spojit tyto části do odpovídajícího celku, který nebude působit uměle a vykonstruovaně¹⁵ (ALEXANDER a kol. 2006).

14 I když komunistická ideologie náboženství principiálně odmítá (označuje je za „opium lidstva“), nahradila ho novou socialistickou mytologií beztržní společnosti. Prostředkem, jak tento mýtus přiblížit lidem, byla jeho dramatizace prostřednictvím rituálního aktu.

15 Alexanderova koncepce je jedním z prvních komplexních pokusů sjednotit různé sociologické a antropologické teorie využívající divadelní metafory do celistvější metodologie (ALEXANDER a kol. 2006). Mezi hlavní autory, kteří se daným tématem zabývají, jmenuje Alexander následující: (AUSLANDER 1997; AUSTIN 1957; BURKE 1965; CARLSON 1996; GEERTZ 1973; GOFFMAN 1974; SCHECHNER 1976, 2000; TURNER 1982, 2002).

Oslava Prvního máje v roce 1948 byla jako rituál poměrně specifická, tak jako ono historické období samotné. Odehrávala se v době, kdy se ustavovala mocenská pozice komunistického režimu v poválečném Československu, který rychle nabýval totalitních rysů. Pro totalitární režim obecně je charakteristická především existence jediné politické strany vedené zbožštělým vůdcem a dále masový charakter společnosti, jež je „podřízena ideologii, která údajně vysvětluje veškerou společenskou realitu“ (BALÍK a kol. 2004: 42). Tato ideologie se přitom velmi snadno stává nástrojem teroru, prostřednictvím něhož se režim snaží ovládnout celou společnost. Totalitní režim je tedy přirozeně aktivistický v tom smyslu, že neustále nutí občany k aktivní účasti na (zdánlivém) veřejném životě, zároveň ale různými prostředky podporuje jejich lhostejnost ke (skutečným) politickým otázkám. „Totalitní režimy mají stvořitelské ambice. [...] chtějí vytvořit nového člověka oproštěného od všeho starého.“ (BALÍK a kol. 2004: 43)

Aplikovaná koncepce teatrality

Po nezbytném historickém a teoretickém úvodu se nyní pokusím nahlédnout oslavu Prvního máje 1948 pomocí koncepce teatrality. Jeden z prvních teatrologů, jenž se začal soustavně zabývat koncepcí teatrality, je Joachim Fiebach z berlínské Freie Universität, který tvrdí, že „každá snaha o koncept teatrality by měla být založena na strukturálních principech inscenování divadla specifických pro dané kulturní prostředí, a to v co možná nejúplnějším smyslu“ (FIEBACH 2005: 66).

Teatralita, pokud vezmeme v úvahu fundamentálně strukturální charakteristiku množství nejrůznějších esteticky podmíněných divadelních forem, by tedy měla být chápána a používána jako koncept spojený s takřka jakýmkoli typem společensky komunikativního, uměle konstruovaného („dramatizovaného“) pohybu a pozic jednoho či více lidských těl a – případně nebo – jejich audiovizuálních „replikantů“, či lépe řečeno jejich reprezentací, jimiž se mohou stát „masky“ nebo technologicky „objektivizované obrazy“. Takové reprezentace mají potenciál sémanticky intenzivních prostředků neboli symbolických akcí s tím, že tento potenciál ve většině případů i uplatňují. Jako ostantativně představované komunikativní techniky jsou – ať již záměrně nebo neodvratně – adresovány někomu dalšímu, určitému „publiku“. (FIEBACH 2005: 66–67)

Koncept teatrality je tedy možné aplikovat na všechny typy veřejných událostí a zároveň je možné vůči nim uplatnit širokou škálu nejrůznějších přístupů. Vzhledem ke složitosti zkoumaného fenoménu, kterým oslavy Prvního máje bezpochyby jsou, je užitečné si jej rozdělit na jednotlivé elementy, a ty následně rekonstruovat pomocí interdisciplinárních nástrojů. Takové metody se přidržuje i Jeffrey Alexander, který se pokusil sjednotit antropologické a zvláště sociologické teorie pracující s divadelní metaforou (viz předešlou kapitolu o rituálu). Podle Alexandera lze každou veřejnou událost rozdělit na

šest elementů, které je pro úspěšnost sociální performance nutné zdárně propojit tak, aby mohlo dojít k přenosu kulturního významu. Těmito elementy jsou: systémy kolektivních reprezentací, aktéři, diváci/publikum, prostředky symbolické produkce, mizanscény a mocenské prvky.

Jeffrey Alexander definuje kulturní performanci (*social performance*) jako sociální proces, při kterém aktéři, ať už individuálně nebo ve skupině, zobrazují smysl své sociální situace. Aby k tomu ovšem došlo a aby byla tato sociální performance úspěšná, musí být splněno několik podmínek. Hlavní podmínkou je, že aktéři musí nabídnout výkon, kterým donutí ty, kterým jsou tyto činnosti a gesta určena, přijmout jejich motivy a vysvětlení.

Tuto metodu se pokusím aplikovat v následující analýze oslav Prvního máje v Československu v roce 1948, přičemž budu vycházet především z dokumentů Kulturní komise Ústředního akčního výboru uložených v Národním archivu v Praze a z audiovizuálních materiálů České televize. Lze předpokládat, že na základě těchto dokumentů není možné přesně rekonstruovat sledovanou kulturní performanci, zvláště proto, že velká část těchto materiálů podléhala výrazné ideologické kontrole. Zejména chybí materiály, které by pokud možno pravdivě vypovídaly o náladě ve společnosti v den oslav a ve dnech bezprostředně předcházejících a následujících; i proto je analýza vedená snahou tyto materiály co nejvíce interpretovat.

Systém kolektivních reprezentací

Prvním elementem, který Alexander ve výkladu své metodologie uvádí, je systém kolektivních reprezentací, který stojí na pozadí každé kulturní performance. Tyto kolektivní reprezentace jsou vytvářeny sociálními, fyzickými, přírodními a kosmologickými světy, v nichž aktéři a diváci žijí-pohybují se v rovině mýtů a vymyšlených tradic, v každém momentu neustále znovu-vytvářených. Jednou z možností, jak zajistit symbolický odkaz na poznání této kolektivní reprezentace, je uskutečnění kulturní performance.

Na základě takto pojatého systému kolektivní reprezentace byl tedy vytvářen scénář oslav Prvního máje v r. 1948 (ALEXANDER a kol. 2006). Co tento systém kolektivních reprezentací v dané historické situaci utvářelo? Je-li kolektivní reprezentace jako systém konstruována z postupně ustavovaných tradic a mýtů dané společnosti, pak jsou zkoumané prvomájové oslavy pregnantním příkladem toho, jak nově vznikající režim pracoval se socialistickým mýtem o beztřídní společnosti, tj. využíval jej ve snaze legitimizovat s jeho pomocí svoji moc.

Mýtus o beztřídní společnosti pramenil ze stalinistického mýtu, který měl základ v Říjnové revoluci:

Jako odraz marxistických myšlenek transformovaných do oficiálního marxisticko-leninského paradigmatu požadovala tato revoluce nápravu sociální nespravedlnosti, která pracuje na úkor potlačované dělnické třídy. Nárok dělnické třídy na převzetí moci byl obhajován na

základě ideologie, jež připisovala celosvětový historický význam právě proletariátu. (DĚDOVÁ 2011: 61–62)

Sovětský svaz byl v pouornorovém Československu mytizován jako šťastná a dokonalá společnost a byl kladen za vzor, v jehož obraz se nové Československo mělo proměnit. Pro legitimizaci nového režimu bylo nezbytné se nějakým způsobem vyrovnat s náboženským a společensko-politickým odkazem společenského zřízení, které nový režim nahrazoval. Podobně jako v Sovětském svazu, i zde se postupovalo způsobem, že se různé náboženské a sociální rituály a symbolika přejímaly a proměňovaly k obrazu socialistické mýtu a docházelo k jejich postupné indoktrinaci. Jedním z efektů, který indoktrinace měla přinést, bylo zbavení legitimacy konkurenčního křesťanského náboženství (BALÍK a kol. 2004: 31).¹⁶

Kromě indoktrinace náboženských prvků byla evidentní snaha nově se ustavujícího režimu vytvořit zdání kontinuity vývoje, a tím potvrdit správnost svých politických kroků a zajistit tak rovnováhu celého složitého systému i jeho legitimitu. Tato snaha se nám bude jevit pochopitelnější, když si uvědomíme, že každé společenské zřízení odkazuje ke zdrojům, z nichž vzešlo, respektive k těm, které chce využít k vlastní propagandě (RATAJOVÁ 2000: 51)¹⁷ – nejinak tomu bylo i v roce 1948 v Československu. Komunisté prostřednictvím kulturních performancí a nejrůznějších provolání a symbolů odkazovali především ke změnám, ke kterým začíná docházet po roce 1945 nastartováním Košického vládního programu: únorové události měly být chápány jako završení nevyhnutelného dějinného vývoje.

Pro stávající režim měla význam především výročí vztahující se k novodobým dějinám státu (25. únor, 5. a 9. květen, 6. říjen, s výhradami i 28. říjen), KSČ (jubilejní roky od r. 1921), mezinárodnímu dělnickému hnutí (8. březen, 1. květen), KSSS a Sovětskému svazu vůbec (především 7. listopad). (RATAJOVÁ 2000: 51)

První máj tak zároveň získává odlišný charakter, než jaký měl před rokem 1948. Jeho oslavy přestávají být bojem za práva dělníků a manifestací socialismu jako nejlepšího politického systému, neboť únorovým převrácením dělnická třída v tomto dějinném boji zvítězila (hovoříme zde pouze o podobě prvomájových oslav, které před rokem 1948 pořádala KSČ; povaha oslav ostatních stran a spolků byla značně odlišná). V r. 1948 oslavy první-

16 V Sovětském svazu byly v tomto smyslu nahrazovány křesťanské tradice jako například křtění dětí (místo křesťanských jmen pojmenovávali děti jmény jako Kominternu, Revoluce, Edison apod.), zákoutí s ikonami v bytech nahrazovala „zákoutí míru“ nebo tzv. „rudé koutky“, pravoslavnou ikoničnost vystřídal ikony představitelů komunismu. Výrazně náboženský charakter mělo také nabalzamování Leninova mrtvého těla a jeho uctívání v mauzoleu atp. (BALÍK a kol. 2004: 31–32). Tyto prvky byly po roce 1948 ze sovětského svazu rychle implementovány do československého prostředí.

17 Za první republiky patřily mezi nejvýznamnější svátky den vzniku Československé republiky a svátek Svätého Václava; např. v USA patří mezi nejvýznamnější svátky již od jejich založení Den nezávislosti. U masových totalitních režimů nabývají tyto slavnosti monumentální ráz. Například nacistická třetí říše mohutně oslavovala svátky, v nichž odkazovala na germánský původ německého obyvatelstva, v KLDK zase patří mezi největší oslavy výročí narození zakladatele Kim Ir-sena atd. (RATAJOVÁ 2000: 51).

ho máje svým způsobem plní funkci rituálu svornosti, tak jak ho popisuje Marc Abélès, podle něhož má tento druh rituálu minimálně dva cíle: „V první fázi vyvolat soulad mezi reprezentujícími a reprezentovanými v otázce vztahu k tradičním hodnotám, symbolům a společné historii, ve druhé fázi pak přenesení pozitivního kolektivního citění na politickou moc, potažmo na ty, kteří ji reprezentují.“ (ABÉLÈS 2004: 21) Tyto dva cíle je možné vztáhnout i na prvomájové oslavy v roce 1948 v Československu, ovšem s důrazem na tu skutečnost, že spíše než o vyvolání souladu mezi reprezentujícími a reprezentovanými šlo o *inscenování* tohoto souladu.

Legitimita nového společenského uspořádání je v prvomájových oslavách r. 1948 zároveň potvrzována popřením předešlého režimu, k němuž docházelo jak aktivním, tak i pasivním způsobem. Aktivním zejména v tom smyslu, že komunisté ve svých prohlášeních předešlé zřízení opakovaně a otevřeně napadali; jedním z pasivních způsobů pak bylo postupné vymazávání předválečné historie republiky z kolektivní paměti občanů či její upravování, k čemuž v symbolické rovině (ale i fakticky) začíná docházet na celostátní úrovni již krátce po únorovém převratu: 7. dubna 1948 tak bylo novelou svátkového zákona zrušeno ustanovení o nedělích především pro mnohé církevní svátky.¹⁸ Zároveň je ustanovení o nedělích zrušeno i pro světské svátky, které byly výrazně spojeny s první republikou: památný Den narození T. G. Masaryka (7. března) a svátek Svatého Václava (28. září)¹⁹ (SOBOTKOVÁ 2011: 21).

Cílem nového společenského zřízení bylo i vytvoření či upravení nové národní identity československých občanů. Pro národní identitu je charakteristické, že je vždy budována ve vztahu k někomu druhému: „Pro Čechy se otázka ‚Kdo jsme?‘ historicky kladla nejprve ve vztahu k Němcům, poté k Rakušanům, pak k Rusům a nakonec ke Slovákům.“ (MAYER 2009: 30) Komunistický režim od svého nástupu deklaroval přátelství (tj. určitý pozitivní vztah) ke slovanským národům v čele se SSSR, který v režimním diskurzu zosobňoval pokrok, svobodu a mír, díky čemuž bylo možné se s ním snadno identifikovat. Režim se zároveň výrazně vymezil (opět vyjádření jistého druhu vztahu!) vůči Západu, reprezentovanému Spojenými státy, a vůči Německu, jehož status nepřítele byl generován prostřednictvím hlubší vrstvy historické paměti českého národa, zasahující až do nejstaršího období formování českého státu (MAYER 2009).

V referátu, který byl čten na táboru lidu při oslavách Prvního máje, byl zároveň označen jasný nepřítel, tedy „západní imperialisté usilující o obnovu útočného Německa“ (KUNCOVÁ 1948: 2).²⁰ Současně se zde pracuje s důležitým nástrojem manipulace, jímž je strach, v tomto případě strach z eventuální války. V referátu se sice hovoří o tom, že válka

18 „Šlo o svátky Sv. tří králů (6. leden), Velký pátek, Nanebevstoupení Páně, Božího Těla, Sv. apoštolů Petra a Pavla (29. červen), Nanebevzetí Panny Marie (15. srpen), Neposkvrněného početí Panny Marie (8. prosinec).“ (SOBOTKOVÁ 2011: 21) Zrušením ustanovení o nedělích se z těchto svátečních dnů stávají obyčejné dny pracovní.

19 Vývoj svátkového práva se v následujících letech ještě výrazně proměnil, a to nejvíce v roce 1951, kdy byla celá řada svátků úplně zrušena a došlo i k výrazné proměně právní terminologie stran svátků (SOBOTKOVÁ 2011: 21).

20 Usnesení ze schůze komise pro přípravu Prvního máje dále navrhuje v prvomájovém slibu zdůraznit, že se československý lid opírá o přátelství se Sovětským svazem proti svému odvěkému nepříteli – Německu.

nehrozí, přestože se o ni americký imperialismus pokouší, ale tento úspěch je přičítán mohutným mírovým silám Sovětského svazu.

Vedle uvedených aspektů kulturní performance Prvního máje v r. 1948 ovlivňovaly podobu oslav také blížící se volby jednotné kandidátky NF, které se měly uskutečnit 30. května téhož roku. O to větší byl zájem ÚAV-NF a komunistických ideologů na kladném vyznění akce ve prospěch KSČ.

Organizace – mocenský element

Na základě systému kolektivní reprezentace popsaného v předešlé kapitole byl vytvářen scénář prvomájových oslav, o jehož provedení se starala poměrně komplikovaná organizační struktura příslušníků KSČ a dalších politických i nepolitických útvarů. Úkolem organizátorů bylo zajistit hladký průběh akce a splnit cíle oslav jakožto kulturní performance (viz výše); základním cílem přitom bylo vytvořit zdání legitimacy nového režimu a způsobit, aby se s ním občané identifikovali. Těto legitimacy mělo být dosaženo manifestací jednotnosti celé společnosti na cestě ke šťastné budoucnosti, reprezentované socialistickým zřízením a KSČ.

V praxi měla být jednota demonstrována velkou účastí občanů v průvodu a na následujícím táboru lidu a také účastí všech složek společnosti v jediném průvodu. Vyznění akce mělo být jednotné pro všechny lokality v ČSR, kde se prvomájové oslavy pořádaly. Z těchto požadavků vyplývá, že náročnost na organizaci byla enormní, a situaci dále komplikovala skutečnost, že na uspořádání oslav bylo málo času, pouhé dva týdny.

Požadavek na jednotné vyznění prvomájových oslav určoval způsob jejich organizace, který byl přísně centralizovaný a pečlivě strukturovaný. Oslavy byly řízeny centrálně zvláštní májovou komisí Ústředního akčního výboru Národní fronty, zřízenou 13. dubna 1948.²¹ Výsledkem prvního zasedání komise byly pokyny jednotlivým Akčním výborům Národní fronty k Prvnímu máji, včetně seznamu prvomájových hesel, která směla a měla být při oslavách použita. Jako hlavní heslo bylo zvoleno: „Jednota dá národu sílu, štěstí, svobodu!“²² V této fázi příprav bylo také vytvořeno základní schéma oslav – scénář kulturní performance, který byl poté, řečeno dobovým jazykem, delegován jednotlivým akčním výborům. I když byly pokyny označeny pouze za vodítko, podle kterého mohou kraje, města a obce při přípravě oslav postupovat, ve skutečnosti obsahovaly poměrně přesné instrukce a z dostupných materiálů vyplývá, že se jich jednotlivé AV při pořádání oslav pečlivě přidržovaly.

Na základě těchto instrukcí ÚAV-NF byla na úrovni jednotlivých měst vytvořena organizační struktura. Za provedení jednotlivých prvomájových oslav odpovídaly Krajské a Okresní Akční výbory a v jejich rámci zřízené májové výbory, které se – jak bylo uvedeno

21 Předsedou komise se stal vedoucí kulturního oddělení ÚAV-NF L. Válka. Součástí této komise byli zástupci jednotlivých politických stran, dále v ní zasedalo po jednom zástupci armády, škol a mládeže.

22 Svoboda je „ústředním ideologickým konstruktem či základním symbolem národa usazeného ve vlastním státě“ (HOLÝ 2010: 62).

- řídily nařízenými ÚAV-NF. Celou organizaci této mohutné akce ovšem komplikoval již zmiňovaný krátký čas na její přípravu: první pokyny k prvomájovým oslavám byly zveřejněny teprve 16. dubna 1948, tedy dva týdny před 1. květnem. Zřejmě i z toho důvodu se jednotlivé oslavy měly konat pouze v krajských a okresních městech a na místech, kde se obvykle konaly doposud, což mělo organizaci usnadňovat.

Z materiálů dokumentujících přípravu prvomájových oslav v r. 1948 je evidentní snaha naakumulovat v rámci slavnosti co nejvíce lidí na jedno místo. Důvodů pro tuto tendenci můžeme uvést hned několik: Velká účast v průvodu mohla zajistit silnější pocit identifikace účastníků se zamýšleným vyzněním oslav, zároveň je zde ve hře také propagandistické hledisko, kdy bylo následně v tisku a ve filmových týdenících možné vizuálně demonstrovat velkou účast v průvodech, a tím i sekundárně, skrze media, demonstrovat zdánlivou jednotu národa (což bylo důležité zvláště před blížícími se volbami).

Hlavním nástrojem Akčních výborů, jež měly k dispozici pro dosažení co možná největší účasti lidí na oslavách Prvního máje, byla osobní agitace jejich členů. Zároveň byla vyžadována účast příslušníků všech politických stran (resp. toho, co z nich zbylo)²³ a počítalo se i s masivní účastí závodů, ovšem opět jen tam, kde to bylo doposud zvykem.

Májová komise ÚAV-NF stanovila v hrubých obrysech i samotný harmonogram oslav Prvního máje, jak měly v jednotlivých městech proběhnout. Jednotlivé Akční výbory pak vytvářely podrobný časový scénář každé jednotlivé akce.²⁴ Jako příklad je možno uvést časový harmonogram oslav na Kladensku, jakožto převážně českém a průmyslovém kraji s dlouholetou tradicí komunistického hnutí. Přes tato specifika nicméně harmonogram oslav v Kladně přibližně odpovídá všem dalším lokalitám, v nichž se prvomájové oslavy r. 1948 v Československu konaly.

Za začátek prvomájových oslav lze považovat události v předvečer 1. května, kdy se pořádaly lidové veselice, recitační večery, divadelní představení, ohňostroje, různé osvětové večery, ale i tradiční „pálení čarodějnic“.²⁵ Tato část prvomájových oslav evidentně vycházela z pohanských tradic a navazovala na ně, ačkoli rovněž tyto prvky se komunisté pokoušeli indoktrinovat a využít k vlastním ideologickým účelům.

Oslavy v den 1. května začínaly promenádním koncertem v 7:00, který měl zároveň funkci budíčku. V 8:00 byl sraz všech účastníků na předem stanovených místech, odkud se měli přesunout na místo hlavního seřadiště. V 9:30 začalo řazení průvodu, který vyrazil ze seřadiště v 10:00. Průvod procházel městem (řízen rozhlasovými vozy), až dorazil na náměstí, kde se odehrála hlavní část kulturní performance označovaná jako tábor lidu, která byla strukturována následovně: nejdříve byly zahrány hymny (československá a sovětská), následovaly pozdravné a hlavní projevy, přečtení prvomájového slibu a celá tato část byla ukončena zpěvem Písně práce. Účastníci se poté rozešli. Odpoledne následovaly lidové

23 Včetně povinnosti sebe-prezentace prostřednictvím praporů, odznaků a standart; zakázány byly pouze symboly odporující dychu obrozené NF (*Pokyny k 1. Máji 1948*: 1).

24 Na některých místech, například v Třebíči, šla organizace až do takových detailů, že byla připravována schémata s přesným rozestavením jednotlivých složek v průvodu (SOKOLOVSKÝ 1948).

25 Např. v Žatci byly tento večer vystaveny obrazy K. Gottwalda, J. Stalina a E. Beneše.

veselice a navečer taneční zábava. Všechny projevy a prvomájový slib byly připravovány májovou komisí a byly jednotné pro všechny lokality, kde se oslavy odehrávaly – toto řešení mělo zaručit jednotné vyznění celé akce.

Důkazem, že ÚAV-NF měl velký zájem na tom, aby prvomájové oslavy proběhly co nejúspěšněji a zároveň přesně podle představ oficiálních míst, byla povinnost jednotlivých buněk AV co nejdříve po konání oslav telefonicky informovat o jejich průběhu májovou komisí ÚAV-NF.

Aktéři/diváci

Na organizátorech a především na aktérech oslav nyní bylo, aby se podařilo výše popsané symbolické předměty komunikace interpretovat občanům tak, aby se s nimi mohli identifikovat a splnit tak základní podmínku pro úspěch dané kulturní performance. Aktéry budu ve své analýze nazývat osoby, které zprostředkovávají význam kulturní performance divákům – v případě Prvního máje r. 1948 těm účastníkům oslav, jimž bylo jednání aktérů primárně určeno. Na táborech lidu to byli především delegáti ÚAV-NF. Nicméně, jak uvidíme v následující části, vztah mezi těmi, kdo mají význam zprostředkovávat (aktéry) a těmi, kdo ho mají dekodovat (diváky) byl v dané kulturní performanci poměrně proměnlivý a neurčitý, proto budu v momentech, kdy je hranice mezi oběma skupinami nejasná, hovořit neutrálně pouze o „účastnících“ oslav (čímž míním příslušníky obou výše uvedených skupin bez důrazu na míru jejich aktivity v performanci).

Z pohledu proměny aktérství a diváctví je možné průběh celé slavnosti rozdělit do dvou částí: na májový průvod a na strukturované vystoupení řečníků v cíli průvodu, označované jako tábor lidu. V případě průvodu je vymezení aktérství poněkud komplikované, protože – jak jsem právě uvedl – není v tomto případě možné přesně stanovit, kdo je aktérem a kdo divákem dané kulturní performance. Můžeme hovořit o tom, že účastníci průvodu jsou aktéry, kteří inscenují jednání určené divákům postávajícím na chodnicích a sledujícím průvod z oken či balkonů. Ve své podstatě však průvod nebyl určen pouze pro přihlížející, nýbrž měl působit primárně na samotné jeho účastníky. Aktéři průvodu jsou tedy svým způsobem sami sobě diváky, protože jsou zároveň těmi, kdo vytvářejí jednání, jež mají zároveň dekodovat a na základě toho se s ním identifikovat. Tato paradoxní situace je ovšem pravdivá jen do jisté míry, protože účastníci průvodu se jen ve velmi omezené míře podílejí na vytváření scénáře akce, a je také otázkou, do jaké míry jsou schopni dekodovat smysl vlastního jednání.

V případě následné ceremonie, která se odehrávala v cíli průvodu, konkrétně na náměstích jednotlivých měst, bylo oproti tomu aktérství a diváctví jasně diferencované. Aktéři byli nominováni májovou komisí ÚAV-NF (šlo většinou o poslance, vysoce postavené politiky KSČ, ale také o sokoly, rolníky, dělníky, profesory, faráře a další), z čehož je možné dedukovat, že měli důvěru jejích členů, čímž mělo být zajištěno z pohledu ÚAV-NF správné interpretování scénáře prvomájové kulturní performance.

Část aktérů v cíli průvodu tvořili představitelé nastupující moci, tj. ti, kteří se podíleli na podobě scénáře celé akce. Vystupovali ale i lidé, kteří se na nástupu KSČ k moci pravděpodobně nepodíleli. Májová komise ÚAV-NF tyto účinkující do jednotlivých krajských a okresních měst delegovala většinou z řad vysoko postavených straníků, ale nejen z nich – často byli delegováni zástupci dělníků a rolníků, ale také zástupci inteligence jako například univerzitní profesori. Zajímavé je, že nezdá se, že by byli delegováni také zástupci církve (převorši a faráři), jejichž účast dokazuje, že se stále jednalo o přechodové období, kdy se komunisté teprve postupně ujímají moci (v následující době se jejich vztah k církvím razantně radikalizuje a vrcholí perzekucí náboženských organizací a jejich představitelů).

Mezi pozvanými byly rovněž zástupci komunistů z Jugoslávie, Rumunska, Bulharska, Albánie a Polska i polští sociální demokraté, kteří ovšem nepromlouvali k publiku, ale pouze pasivně stáli na tribuně. Jejich účast měla u československých občanů v symbolické rovině posilovat dojem velikosti socialistického tábora. Největší účast zahraničních delegátů byla přitom zaznamenána v česko-polských pohraničních oblastech (*Zpráva o průběhu oslav 1. Máje 1948*: nestr.).

Prostředky symbolické produkce

Dalším z elementů kulturní performance, kterými se budu při analýze prvomájových oslav v ČSR v r. 1948 zabývat, jsou prostředky symbolické produkce, kterými se rozumí všechny objekty, jež umožňují praktické uskutečnění akce podle scénáře, ale i její symbolické vyznění. Tyto objekty fungují jako ikonická reprezentace, která má za cíl drammatizovat a uvádět v život abstraktní motivy důležité pro úspěch dané kulturní performance (ALEXANDER a kol. 2006: 35). Jde za prvé o elementy, jež E. Goffman nazývá „fasádou“ (GOFFMAN 1999: 29–35), v divadelním kontextu připodobnitelné ke scénografii, a dále pak o praktické prostředky, které umožňují publiku dobře vnímat jednání aktérů (např. konkrétní místo, na němž se vystoupení odehrává, vyvýšené jeviště, reproduktory sloužící k přenosu hlasu apod.).

V průběhu prvomájových oslav v r. 1948 bylo použito množství nejrůznějších symbolických předmětů. Podle tvrzení Victora Turnera rituály obsahují určité hlavní, tj. dominantní symboly, které mají konkrétní vlastnosti:

[...] zaprvé jsou zhuštěné, to znamená, že mnoho různých jevů má jeden společný projev. Za druhé, dominantní symbol spojuje odlišné významy. Díky tomu mohou jinak odlišní lidé pocítovat vzájemnou podobnost a prostřednictvím symbolů vyjadřovat svou solidaritu. (ERIKSEN 2008: 268)

To, co platí v obecné míře o rituálech, platí *pars pro toto* i pro symboly v rituálu obsažené. Je důležité si uvědomit, že symboly nemohou být jednoznačné, a to z toho důvodu,

že jejich funkcí je vytvářet pocit sounáležitosti; protože však jsou lidé rozdílní, symbol musí být dostatečně ambivalentní, aby mohl pro každého z účastníků rituálu nést poněkud odlišný význam. T. Eriksen vychází z V. Turnera a dodává, že „rituální symboly musí promlouvat o politice (společenská struktura, legitimizace) a o existenciálních nebo citových tužbách: mají-li být symboly účinné, musí dokázat spojit zkušenosti s politickou legitimizací“ (ERIKSEN 2008: 269).

V případě prvomájových oslav by Turnerově charakteristice dominantního symbolu nejspíše odpovídalo použití vlajek. Mezi vlajkami, které bývaly tradičně součástí prvomájových průvodů, dominovaly pochopitelně vlajky československé, ale takřka ve stejném množství se zde vyskytovaly vlajky Sovětského svazu a rudé vlajky mezinárodního dělnického hnutí, vedle nich se pak objevovaly vlajky spřátelených národů. Prostřednictvím československých vlajek se účastníci průvodu mohli identifikovat jako příslušníci československého národa, což ve svém důsledku mělo vést k legitimizaci únorových událostí a následné změny režimu jakožto vývoje podporovaného celou československou společností. Vlajky sovětské a ostatních států socialistického tábora podobným způsobem identifikovaly účastníky oslav se Sovětským svazem, potažmo s celým socialistickým blokem.

Kromě dominantního symbolu vlajek byly prvomájové průvody protkány celou řadou dalších symbolů, které měly za úkol spoluvytvářet socialistický mýtus beztrždní společnosti. Pro nově vznikající režim tyto symboly znamenaly zavádění a propracovávání vlastní symboliky, která byla ovšem ustavována po vzoru mezinárodního komunistického hnutí, jehož symboliku zase z velké části určoval Sovětský svaz. Většina komunistických symbolů odkazovala na jednotnost a sjednocování proletariátu; např. symbol srpu a kladiva, v pozměněné podobě používaný již od roku 1918, byl vyjádřením jednoty rolníků a dělníků, pět cípů rudé hvězdy bylo symbolem sjednocení pěti kontinentů, tradiční červená vlajka dělnického hnutí zase vyjadřovala jednotu všech dělníků na celém světě atd. (DĚDOVÁ 2011: 70).²⁶

V Sovětském svazu se po nástupu stalinismu také ve velké míře začínají používat portréty zobrazující představitele komunistického učení (Marxe, Engelse a Lenina) a vůdce strany (Stalina).²⁷ Portréty se tedy i v Československu staly jedním z nejčastěji využívaných komunistických symbolů a v prvomájovém průvodu měly důležité místo, symbolizované jejich umístěním v přední části průvodu. Pomocí těchto zobrazení byl v symbolické rovině neustále připomínán a obnovován mýtus socialismu, protože prostřednictvím vizualizo-

26 Všudypřítomná rudá barva je jedním z nejčastějších symbolů revolučních hnutí celé novověké historie. V 15. století byla využívána v boji jako vzkaz nepříteli, že jeho kapitulace nebyla přijata a že v následující bitvě nebudou vojáci nepřitele bráni do zajetí, ale budou rovnou zabíjeni. Během francouzské revoluce používali červenou barvu jakobíni a následně během povstání pařížské komuny byla přijata za barvu socialismu (DĚDOVÁ 2011: 70).

27 Pozoruhodné je, že Marx ve svém učení odmítal jakoukoliv symboliku, a stejně tak ortodoxní zastánci Marxových myšlenek odmítali použití symbolů jako způsob, jak získat podporu veřejnosti. Stalin si byl naproti tomu zřejmě vědom účinnosti symboliky a neváhal ji využívat v boji o podporu veřejnosti i přesto, že to bylo v rozporu s marxistickým učemím (DĚDOVÁ 2011: 70).

vaných podob reprezentantů tohoto mýtu bylo možné se jednodušeji ztotožnit. Vedle tradičních představitelů komunismu a vůdců strany (v československém prostředí byl kromě výše uvedených na ikonách vyobrazován také K. Gottwald) se v průvodu objevoval také portrét E. Beneše jakožto dosavadního prezidenta republiky – přítomnost jeho portrétů měla legitimizovat nový režim právě skrze zdání kontinuity poválečného vývoje, který Beneš ztělesňoval.

Dalším symbolickým prvkem, který byl v prvomájovém průvodu hojně využíván, byla nejrůznější proklamativní hesla Národní fronty, vytvořená zvláště pro tuto příležitost.²⁸ Dominuje jim rétorická figura vyjadřování jednoty, např. v heslech „Jednota národa – záruka bezpečnosti republiky“, „Jednotný národ nikdo nepřemůže“, „Dělník za rolníka – rolník za dělníka“, „Společnou práci pro rozkvět republiky“, případně vyzdviňování jednotlivých složek společnosti: „Řemeslo pomáhá budovat republiku“, „Ať žije jednota mládeže“ atd. Častá byla také hesla vyjadřující podporu Sovětskému svazu v čele se Stalinem („Se Sovětským svazem a nikdy jinak“, „Ať žije velký Stalin“) a všem slovanským národům: „250 milionů Slovanů – záštita republiky“. Část hesel sugerovala podporu NF v blížících se volbách: „Všichni poctiví vlastenci volí Národní frontu“, „30. května všichni pro dvouletku/šestletí a blahobyt/za trvalý mír/proti reakci/za socialismu/za rozkvět vlasti“ (*Pokyny k 1. Máji 1948*: nestr.). Z těchto příkladů je patrné, že i přes velkou rozmanitost hesel většina z nich určitým způsobem tematizovala jednotu, tedy podporovala hlavní smysl scénáře oslav, evidentní je kromě toho snaha představitelů KSC zapůsobit na občany v průběhu volební kampaně.

Další důležitou součástí průvodů byly alegorické vozy, které sice nesly víceméně stejný význam jako ostatní symbolické prvky, jejich největší efekt ale spočíval ve vizuální atraktivitě, která působila především na pasivní diváky průvodu. V průvodu se tak objevovaly vozy vypravované některými závody, které s jejich pomocí demonstrovaly své výrobky a produktivitu (v Táboře tak vyjel například vůz, na jehož korbě byly umístěny dvě velké makety vajec, na nichž bylo napsáno „30 miliard vajíček ročně“ nebo „Na všech dvorech čisté chovy“). Kromě produktů závodní výroby byly na alegorických vozech také znázorňovány výjevy vztahující se k historické tradici československého národa (opět v Táboře např. vůz s nápisem „Lidová demokracie: Kde byl její zrod – tam udržíme také její plod!“, na jehož korbě se vezli aktéři v husitských kostýmech).

Kromě uvedených příkladů prostředků symbolické produkce byla důležitou součástí prvomájových oslav v r. 1948 také výzdoba veřejných prostor. Pořadatelé kladli velký důraz na výzdobu měst a ulic, zvláště těch, kterými měl průvod procházet; jako vzor vyzdobování byly předkládány akce podobného rázu v Sovětském svazu. V oběžníku Ústřední rady odborů ze 17. dubna 1948 byly např. vyzývány složky ROH, aby uklidily a vyzdobily svá pracoviště a domy transparenty, vlajkami a hesly se závazky splnit dvouletku k 28. říjnu, dále obrazy, plakáty apod.

28 Májová komise ÚAV-NF stanovila přibližně 90 hesel, která byla konkrétně určena pro výzdobu měst a průvodů (*Pokyny k 1. Máji 1948*: 2).

Mizanscéna

Scénář sociální performance je ztvárnován v určitém čase a prostoru aktéry prostřednictvím souboru fyzických a verbálních gest. Prostorové a časové rozmístění prvků vytváří významotvornou kombinaci, jinak řečeno: účastníci si konstruují významy kulturní performance na základě aktuálního rozmístění aktérů a diváků v konkrétním čase a prostoru.

V případě námi sledovaného prvomájového průvodu je toto jednání poměrně striktně určeno producentem události, či lépe řečeno jejím hlavním režisérem – májovou komisí ÚAV-NF – a provedení na místě řídí „místní“ režiséři, tj. jednotlivé buňky AV. Všechny tyto orgány společně vytvářejí choreografii a jsou autory mizanscén, použijeme-li termín z divadelní teorie, který ovšem poměrně přesně vystihuje podstatu problému.

Základní řazení průvodu bylo určeno centrálně pro všechna města, v nichž se prvomájové oslavy odehrávaly, symbolický význam tedy měl být všeobecně standardizován. Řazení jednotlivých složek v průvodu bylo určeno podle hierarchického klíče a každá skupina byla v průvodu konkrétně situována: v samotném čele průvodu byly umístěny československé národní vlajky s čestnou stráží (ta byla složena většinou z legionářů, zástupců SNB, mládeže, sokolů, apod., tj. z těch skupin obyvatelstva, které ÚAV-NF považoval za výsadní složky socialistické společnosti); v prvních řadách také pochodovali vyznamenaní a zasloužilí pracovníci závodů. Tuto část průvodu uzavíraly portréty představitelů komunismu. Hned za vlajkami a ikonami pochodovali příslušníci armády, závodních milicí a veřejné bezpečnosti (všichni se zbraněmi), následovaly další krojované složky, jako byli sokolové, kteří měli v průvodu své místo s dalšími tělovýchovnými a sportovními organizacemi.²⁹ Následovali reprezentanti SČM (Svazu československé mládeže), který již v té době slučoval všechny, dříve samostatné, organizace mládeže v ČSR. Za nimi následovaly jednotlivé skupiny státních a veřejných zaměstnanců. Krojovanou část celého průvodu obvykle zakončovaly nejrůznější spolky a živnostníci a obyvatelé vesnic, za nimiž jely alegorické vozy. Na konci pak pochodovali ostatní nekrojovaní občané, kteří se nezařadili do žádné z krojovaných skupin.

Tím, že všechny složky společnosti pochodovaly dohromady v jediném průvodu, „sjednoceně“, řečeno dobovou terminologií, byla v mizanscéně symbolicky demonstrována idea jednotného národa. Tento sjednocený průvod, jak jsem popsal výše, se ale dělil na jednotlivé složky, což umožňovalo každému jedinci jednak identifikaci se svou primární sociální skupinou, jednak se všichni dohromady stávali součástí celku – československého socialistického národa. Podstatou takového prostorového uspořádání průvodu bylo konstruo-

29 Postavení sokolů bylo v této době poměrně komplikované. Režim s nimi ještě v tento moment částečně počítá při budování nové republiky. Záměrem komunistů konkrétně bylo, aby všechny sportovní a tělovýchovné organizace splynuly do Jednotné tělovýchovné organizace Sokol. Předsednictvo Československé obce sokolské vydalo oběžník, v němž nabádalo všechny sokoly k účasti v průvodu a podpořilo oficiální myšlenku akce, sjednocení národa, s odkazem na tradiční postavení sokolů v zemi. Nicméně právě na roli Sokolů v průvodu můžeme sledovat jejich postupný rozklad, který měl v brzké době vyvrcholit jejich vynuceným rozpuštěním. (K tématu sokolského hnutí v r. 1948 viz článek Terezy Frýbertové v tomto čísle.)

vání identity (skupiny/jednotlivce) ve vztahu k jiné skupině/jednotlivci, přičemž důraz byl kladen na skupinové konstruování a prožívání identity.

Řazení jednotlivých složek průvodu nebylo náhodné, ale v symbolické rovině explicitně významotvorné. Umístění československých národních vlajek v samotném čele průvodu např. potvrzovalo dominantní postavení tohoto symbolu v rámci prvomájové symboliky. Vlajky doprovázela čestná stráž, která sestávala z těch složek státu, které byly považovány za důležité, tedy především ze zástupců legionářů, armády a SNB jakožto ochránců bezpečí a zástupců mládeže, „budoucnosti národa“. Umístění vlajek a portrétů komunistických představitelů v přední části průvodu mělo opět důležitý psychologický efekt, protože celý průvod tak pochodoval společnou cestou ke společnému cíli – vybudování socialismu –, veden právě těmito personifikovanými symboly „světých zítřků“.

Po této vlajkové části průvodu následovala část složená z ozbrojených složek moci (armáda a veřejná bezpečnost), což odpovídá jednomu ze zamýšlených vyznění Prvního máje jako kulturní performance, tj. snaze ukázat, že socialismus je zárukou světového míru. Kromě armády a veřejné bezpečnosti měly v této části své místo i Lidové milice,³⁰ které vznikly v únoru roku 1948 jakožto nelegální ozbrojená složka KSČ (existence milic, včetně držení zbraní, nikdy zákonem nebyla upravena), jejíž hlavní úloha spočívala v boji proti vnitrostátním protisocialistickým tendencím. Jejich zařazením po boku armády a SNB v průvodu tak ÚAV-NF vysílal jasný signál směrem k československým občanům, že KSČ má moc nad všemi silovými složkami státu a že kromě zahraničního nepřítele je schopná zakročit i proti vnitropolitickému nepříteli (*Závěrečná zpráva vyšetřovací komise* 1989).

Svoje místo v průvodu měly také spolky a živnostníci, jejichž existence a způsob obživy byla v této době ještě tolerována. Jedním z doporučení určených této skupině bylo, aby v průvodu vyjadřovali vděčnost za politiku vlády K. Gottwalda, konkrétně za národní pojištění, znárodnění velkoobchodů apod. Z tohoto nařízení je evidentní snaha zapůsobit především na diváky vně průvodu, aby na základě hesel vyjadřujících náklonnost vládě K. Gottwalda získala KSČ podporu před blížícími se volbami.

Podobné mělo být i vyznění účasti další části průvodu – skupin z venkova, které měly za úkol prezentovat venkovské, potažmo rolnické symboly jako byly národní kroje, zemědělská technika apod. Svou účastí měli tito účastníci vyjadřovat dík za prosazení zemědělských zákonů a bylo doporučeno, aby jednotlivé kraje prostřednictvím alegorických vozů tematizovaly národní události a tradice spjaté s daným místem.

Velkou symbolickou hodnotu měla v rámci zmíněné kulturní performance také konkrétní místa, kterými průvody procházely a kde se následně odehrávaly tábory lidu; v každém městě byl přítom tento symbolický význam poněkud jiný v závislosti na konkrétních historických a místopisných okolnostech. Mnohomluvný je v tomto případě příklad

30 V dobových materiálech k prvomájovým oslavám byly Lidové milice ještě označovány jako Závodní, čímž byla potvrzována ideová a personální kontinuita s milicemi odborového hnutí, vzniknuvšími po druhé světové válce, které sloužily především k ochraně závodů a postupně se dostávaly pod sílicí vliv KSČ. V únoru 1948 pak byly Závodní milice transformovány Ústředním výborem na Lidové milice (BAŠTA 2008: 100).

pražského průvodu, kde se vrchol oslav odehrával na Václavském náměstí, tj. na místě s velkou symbolickou hodnotou nejen pro obyvatele Prahy, ale pro celý český národ. Již od 19. století bylo toto náměstí centrem většiny nacionalistických demonstrací, na symbolickém významu dále získalo i tím, že zde bylo postaveno Národní muzeum a socha Svatého Václava, patrona české země. To vše mělo zesílit symbolický význam prvomájových oslav a jejich celonárodní rozměr a vytvořit zdání skutečnosti, že KSČ pokračuje v kontinuitě československé národní tradice.

Když průvod dorazil na náměstí, kde se měl odehrát tábor lidu, prošel nejprve pod tribunou a pozdravil tak aktéry na tribuně, následně se účastníci průvodu zařadili do obecnosti a v ten moment se z nich stali regulérní diváci, sledující aktéry na tribuně, jimiž byli delegáti ÚAV-NF. Následující kulturní performance se svou strukturou mnohem více podobala tradičnímu divadelnímu představení: role byly jasně rozdělené na aktéry a publikum, přičemž aktéry byli zástupci delegovaní májovou komisí ÚAV-NF a delegáti ze zahraničí (kteří ale většinou nepromlouvali). Struktura celé hlavní části oslav byla samozřejmě rovněž předem nadiktovaná nejvyšším orgánem Akčního výboru. Hlavní projev, který na Václavském náměstí v r. 1948 četl generální tajemník KSČ R. Slánský (POLEDNE 2013), byl rovněž jednotný pro všechna místa oslav v celé republice a jeho obsah odpovídal cílům celé události, jak byly popsány výše.

Závěr

Alexandrova metoda analýzy kulturní performance vychází z předpokladu, že je možné na základě míry a kvality propojení jednotlivých elementů performance zhodnotit, zda byla anebo nebyla ta která performance úspěšná. Vzhledem k tomu, že jsem v této studii pracoval s omezeným množstvím materiálů, je poněkud komplikovanější jednoznačně říci, zda byly prvomájové oslavy v roce 1948 úspěšné v tom smyslu, že se podařilo přenést zamýšlený kulturní význam na všechny účastníky slavnosti (či aspoň na jejich většinu), a jak se případně v průběhu přenosu posunuly jednotlivé významy performance. Chybí především věrohodnější dokumenty, které by vypovídaly o skutečné atmosféře v průvodu a na táborech lidu, o náladě ve společnosti a jejím vztahu k pouónorovému vývoji ve státě atd. Existuje nicméně poměrně podrobné celkové hodnocení oslav, které si bezprostředně po jejich skončení zpracovávala májová komise ÚAV-NF. Tyto dokumenty jsou k úspěšnosti oslav poměrně skeptické: vyplývá z nich, že státní orgány, konkrétně ÚAV-NF a jednotlivé AV, s průběhem oslav spokojeny nebyly. Pokusme se na závěr analyzovat, proč tomu tak bylo.

Oslav Prvního máje se v r. 1948 v celém Československu zúčastnilo celkem 3,9 milionů lidí, z toho v průvodech jich šlo přes tři miliony (v Čechách dohromady cca 2 mil., na Moravě přes 1 mil. a na Slovensku 628 tis. lidí). V Praze se slavností dohromady účastnilo necelých 200 tis. lidí, zatímco v krajských a okresních městech se účast v průměru pohybovala kolem 20 tis.; byla tedy, použijeme-li tehdejší slovník, skutečně masová. Jeden z hlav-

ních požadavků, který májová komise ÚAV-NF kladla všem organizátorům, a sice velký počet účastníků v průvodech a na táborech lidu, byl jednoznačně splněn.

Splněn byl rovněž požadavek na jednotnou účast všech složek společnosti v jediném průvodu. Takto sjednoceně se oslavy Prvního máje konaly poprvé v historii, což ve spojení s velkou účastí v průvodech a nedostatečným časem na přípravu jistě vedlo k organizačním těžkostem, někdy i chaosu. Členové májové komise si na nedostatky v organizaci v závěrečném hodnocení také stěžují: na stanovištích podle nich vládl do značné míry zmatek, který musel znesnadňovat přenos kulturního významu. Zástupce ministerstva informací a jeden z ideologů májové komise Petr Konečný hodnotil organizaci oslav v Praze následovně:

Zde nutno konstatovat, že jsme nebyli dosti dobře připraveni na jednotné oslavy 1. máje. 2 nástupy jsou nedostatečné, nedostatečná organizace zdržovala nástupy, což působilo depresivně na účastníky. Účastníci byli nedostatečně disciplinováni, byli hotovi se rozutéct při prvních kapkách deště. Pořadatelská služba měla by být jednak pevná, jednak pohyblivá, aby zvládla nástupy takového množství lidí. Místní rozhlas špatně fungoval, byl nedostatek hudeb. (FLOFÁČOVÁ 1948: nestr.)

Častější a zřejmě i mnohem závažnější byly ovšem stížnosti na nedostatečné nadšení účastníků oslav. Organizátoři tuto skutečnost připisovali tomu, že se průvod v této jednotné podobě uskutečnil poprvé. Opět cituji Petra Konečného:

Málo radostný či temperamentní první jednotný 1. máj je zjev, se kterým jsme musili počítat, uvážíme-li, že poprvé se při něm sešel všechen lid pocházející z různorodých, diferencovaných elementů, které si budou musit na sebe nejdříve zvyknout. [...] Až proběhne proces sblížení, bude 1. máj mnohem veselejší. (FLOFÁČOVÁ 1948: nestr.)

Další příčiny nedostatečného nadšení účastníků shledávali členové májové komise jednak v malé účasti mládeže, která by svou energií průvod oživila, jednak mohla mít paradoxně na celou akci negativní vliv velká účast lidí v průvodu a naopak malá účast diváků, což mohlo vést ke snížení napětí v průvodu a ztrátě jeho dramatickosti. V takový moment přestává docházet k dialogu mezi aktéry a diváky a snižuje se pravděpodobnost vytvoření či potvrzení skupinové identity účastníků průvodu prostřednictvím živé odpovědi publika.

V tom případě je otázkou, do jaké míry - v momentě, kdy se z prvomájových oslav vytratila původní bojovnost a naopak se proměňovaly v oslavu sebe sama, - mohlo dojít k identifikaci se zamýšleným symbolickým sdělením u té části účastníků, která nepodporovala komunistické vedení a nesouhlasila s poučným politickým obratem. I na to ostatně pořadatelé ve svém hodnocení prvomájových průvodů upozorňovali, což potvrzuje výhrada jednoho z pořadatelů, Štístka (uveden bez křestního jména) ze sekretariátu Československé sociální demokracie: "Májové oslavy přestávají být bojovým nástupem a je nutno je organizovat jako oslavy radostné, kterými se stávají." (FLOFÁČOVÁ 1948: nestr.)

Hlavní komplikací prvomájových oslav r. 1948 se tedy zdá být apriorní odmítnutí symbolického sdělení události velkou částí jejích účastníků (i když je do jisté míry problematické definovat, jak velkou reálnou podporu v této době komunistický režim měl a nakolik většinová společnost sdílela pocit tolik proklamovaného vítězství socialismu v Československu). V každém případě je evidentní, že průvodu se účastnila značná část obyvatel, která se s novým režimem identifikovat nechtěla. Opět Štístko: „Příjemně překvapila velká účast žen, které byly životnější než muži, u nichž byla znát přehrada rozdílných politických názorů.“ Implicitně může být tato domněnka obsažena také ve vyjádření P. Konečného „[...] je přirozené, že byli rozpačití, zvláště z kruhů inteligence, která těžko dává průchod radosti navenek.“ (FLOFÁČOVÁ 1948: nestr.)

Jak se ukazuje, nebyl pro úspěch kulturní performance oslav Prvního máje v Československu r. 1948 zásadní správně zvolený scénář a jeho konkrétní provedení, ale mnohem důležitější byla celková nálada ve společnosti a to, jakou náklonost společnost (ne)chovala k hlavnímu pořadateli oslav, KSČ. Díky této optice pak můžeme poměrně jednoznačně konstatovat, že oslavy v roce 1948 úspěšné nebyly. Nicméně vzhledem k nedostatku archivních materiálů přece jen není možné zastírat určitou spekulativnost tohoto tvrzení; jasnější světlo by do problému mohlo vnést srovnání oslav z r. 1948 s dalšími prvomájovými oslavami, konanými v následujících letech, jež by vznesené teze mohlo pomoci potvrdit, nebo vyvrátit.

Na celou problematiku je ale také možné nahlížet z jiného úhlu pohledu. Svým způsobem byly totiž prvomájové oslavy v roce 1948 úspěšné jednoduše proto, že potvrzovaly tehdejší status quo. I když dobové materiály hovoří o špatné náladě v průvodech, nedostatečné angažovanosti účastníků apod., přesto byla účast v na oslavách poměrně velká, jak jsem ukázal výše. Velká účast společně s nízkým osobním zaujetím jednotlivců dobře ilustruje jeden z charakteristických rysů totalitárního režimu, kterým je aktivismus jakožto neustálá tendence nutit občany k aktivní účasti na veřejném životě, zároveň však různými prostředky podporovat lhostejnost občanů k politickým otázkám.

Jak se ukázalo, aplikování koncepce teatrality na zkoumání komunistických slavností v době (nastupující) totality nám může mnoho říci také o společensko-kulturně-historických kontextech daných slavností. Z analýzy prvomájových oslav v roce 1948 je tak možné například vyvodit, jakým způsobem se chtěl nastupující režim prezentovat před občany československého státu, s jakou mytologií pracoval při vlastní propagaci, na které složky společnosti kladl důraz a na které ne apod. Zároveň tato analýza ukázala (či alespoň napovídala), do jaké míry se režimu dařilo se v očích občanů legitimizovat a do jaké míry se tito občané se záměry dané kulturní performance identifikovali.

Celá událost pravděpodobně měla na československou společnost silný praktický dopad. Období, v němž se prvomájové oslavy r. 1948 odehrávaly, bylo velmi proměnlivé a nestabilní – komunisté si byli vědomi, že ještě nemají nic vyhráno, a prvomájové oslavy tak pro ně byly velmi důležité už z toho důvodu, že se jednalo o první poúnorovou masovou akci (navíc před blížícími se volbami), na níž se mělo ukázat, jakou podporu občanů nový

režim vůbec má. Pro KSČ byla negativní nálada na oslavách jistě silným signálem, který mohl vést k zavádění silových mocenských opatření a k represii obyvatel, jež krátce na to začala být skutečně uplatňována. Toto tvrzení jistě nejde zcela jednoznačně doložit, ale z dochovaných dokumentů vyplývá, že ÚAV-NF měl enormní zájem na úspěchu prvomájových oslav. Proto se dá předpokládat, že jejich průběh a výsledek ovlivnil následná rozhodnutí nejvyšších politických orgánů stran dalšího řízení státu.

Bibliografie

- ABÉLÈS, Marc. 2004. Politika jako divadlo. In Petr Skalník. *Politická kultura: antropologie, sociologie, politologie*. Praha: Set out, 2004: 13–42.
- ALEXANDER, Jeffrey C., Bernhard GIESEN a Jason L. MAST. 2006. *Social Performance: Symbolic Action, Cultural Pragmatics*. New York: Cambridge University Press, 2006.
- AUSLANDER, Philip. 1997. *From Acting to Performance: Essays in Modernism and Postmodernism*. London: Routledge, 1997.
- AUSTIN, John L. 1957. *How to Do Things with Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1957.
- BALÍK, Stanislav a KUBÁT, Michal. 2004. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán, 2004.
- BARBER, Benjamin. 1983. *The Logic and Limits of Trust*. New Brunswick: Rutgers University, 1983.
- BAŠTA, Jiří. 2008. Lidové milice - nelegální armáda KSČ. *Paměť a dějiny* [online] (2008): 2: 99–108, [cit. 2013-12-07]. Dostupné na <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/0802-099-108.pdf>.
- BOUČEK, Antonín. 1946. *První máj, jeho vznik, historie a význam*. Praha: Svoboda, 1946.
- BURKE, Kenneth. 1965. *Encyclopedia of the Social Sciences: Dramatism*. 1965.
- CARLSON, Marvin. 1996. *Performance: A Critical Introduction*. London: Routledge, 1996.
- ČAPKA, František. 2010. *Dějiny země Koruny české v datech*. Praha: Libri, 2010.
- DĚDOVÁ, Adéla. 2011. *Principy estetiky totalitarismu v kontextu nacismu a stalinismu*. Magisterská diplomová práce, Filozofická fakulta MUNI. Brno: Masarykova univerzita, 2011 (nepubl.).
- DRÁPALA, Milan. 2000. *Na ztracené vartě Západu: Analogie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*. Praha: Prostor, 2000.
- ERIKSEN, Thomas Hylland. 2008. *Sociální a kulturní antropologie: Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Přel. Hana Loupová. Praha: Portál, 2008.
- FASORA, Lukáš. 2010. *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010.
- FIEBACH, Joachim. 2005. Zamyšlení nad teatralitou. In Jan Roubal (ed.). *Souřadnice a kontexty divadla: antologie současné německé divadelní teorie*. Praha: Divadelní ústav, 2005.
- FLOFÁČOVÁ, V. *Zápis ze 3. schůze májové komise 6. května 1948*. 1948. Národní archiv, Ústřední akční výbor Národní fronty, fond 357/2, sign. 1, složka 1. máj 1948.

- GEERTZ, Clifford. 1973. *Negara: The Theatre State in Nineteenth Century Bali*. New York: Basic Books, 1973.
- GOFFMAN, Erving. 1967. *Interaction Ritual*. New York: Pantheon, 1967.
- GOFFMAN, Erving. 1974. *Frame Analysis*. New York: Harper & Row, 1974.
- GOFFMAN, Erving. 1999. *Všichni hrajeme divadlo: sebezprezentace v každodenním životě*. Překl. Milada McGrathová. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon, 1999.
- HOLÝ, Ladislav. 2010. *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Překl. Zdeněk Uherek. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010.
- HORSKÁ, Pavla, Eduard MAUR a Jiří MUSIL. 2002. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha: Paseka, 2002.
- KÁRNÍK, Zdeněk. 2000. *České země v éře První republiky 1918-1938: Vznik, budování a zlatá léta republiky 1918-1929*. Praha: Libri, 2000.
- KAY, Boulden. 2006. *Winning the Eight Hour Day* [online]. Victoria, AU: Museum Victoria, 2006, [cit. 2013-12-09]. Dostupné na <http://museumvictoria.com.au/pages/2331/losing-8-hour-day-teacher-notes.pdf>.
- KNAPÍK, Jiří a Martin FRANC. 2011. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967*. Praha: Academia, 2011.
- KUNCOVÁ, B. 1948. *Zápis schůze komise pro přípravu 1. máje konané dne 16. IV. 1948*. Národní archiv, Ústřední akční výbor Národní fronty, fond 357/2, sign. 1, složka 1. máj 1948.
- LUNEROVÁ, Jitka. 2012. *Únor 1948*. In František Čapka a Jitka Lunerová. *1948: Vítězný únor*. Brno: Edika, 2012.
- LUKES, Steven. J. 1977. *Political Ritual and Social Integration*. In id. *Essays in Social Theory*. New York: Columbia, 1977: 52-73.
- MAREK, Martin a Vít SROBACH. 2011. *Náš cíl: člověk, lidé rodiny...: Identita, disciplína a řád v baťovském koncernu*. *Dějiny a současnost: kulturně historická revue* 28 (2011): 10: 14-17.
- MATTHEWS, Caitlin. 1996a. *Keltské duchovní tradice*. Praha: Alternativa, 1996.
- MATTHEWS, Caitlin. 1996b. *Keltský rok: průvodce keltským světem duchovna a moudrosti*. Praha: Vovlox Globator, 1996.
- MAYER, Françoise. 2009. *Češi a jejich komunismus: Paměť a politická identita*. Překl. Helena Beguinová. Praha: Argo, 2009.
- PENNICK, Nigel. 1994. *Rok: tradice a svátky*. Praha: Dita, 1994.
- POLEDNE, Aleš V. 2013. *Archiv ČT24: 1. máj* [online]. *Česká televize* (cit. dne 1. 4. 2013). Dostupné na <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10116288585-archiv-ct24/212411058210018/obsah/258084-jednotne-oslavy-1948/>.
- Pokyny k 1. Máji*. 1948. Národní archiv, „Ústřední akční výbor Národní fronty“, fond 357/2, sign. 1, složka 1. máj 1948. Autor: Generální sekretariát ÚAV-NE.
- První květen českého národa. *Národní listy: II. vydání pro Prahu*. 1. 5. 1918, roč. 58.
- RATAJOVÁ, Jana. 2000. *Pražské májové oslavy 1948-1989. Příspěvek k dějinám komunistické propagandy*. *Kuděj – Časopis pro kulturní dějiny* 1 (2000): 51-64.

- SERVICE, Robert. 2009. *Soudruzi*. Praha: Argo/Academia, 2009.
- SCHECHNER, Richard. 1976. From Ritual to Theatre and Back. In R. Schechner and M. Schuman. *Ritual, Play, and Performance: Readings in the Social Sciences/Theatre*. New York: Seabury Press, 1976, 196–230.
- SCHECHNER, Richard. 2002. *Performance Studies: An Introduction*. New York: Routledge, 2002.
- SCHMIDTOVÁ, Věra. 2012. *Malý slovník reálií komunistické totality*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012.
- SLEZÁK, Filip. 2012. *Svátky a manifestace v období Protektorátu*. Bakalářská diplomová práce, Filozofická fakulta MUNI. Brno: Masarykova univerzita, 2012 (nepubl.).
- SOBOTKOVÁ, Jitka. 2011. *Komunistické slavnosti v Československu v letech 1948–1989*. Disertační práce, Filozofická fakulta UPOL. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011 (nepubl.).
- SOKOLOVSKÝ. 1948. *Návrh na oslavy 1. máje 1948 v Třebíči*. Národní archiv, Ústřední akční výbor Národní fronty, fond 357/2, sign. 1, složka 1. máj 1948.
- SZTOMPKA, Piotr. 1999. *Trust: A Sociological Theory*. New York: Cambridge University Press, 1999.
- TURNER, Jonathan H. 2002. *Face to Face: Toward a Sociological Theory of Interpersonal Behavior*. Stanford: Stanford University Press, 2002.
- TURNER, Victor. 1982. *From Ritual to Theatre: The Human Seriousness of Play*. Baltimore, MD: PAJ, 1982.
- VYKOUKAL, Jiří, Bohuslav LITERA a Miroslav TEJCHMAN. 2000. *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha: Libri, 2000.
- Závěrečná zpráva vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění událostí 17. listopadu 1989: část V [online]. 1989. *Společná česko-slovenská parlamentní digitální knihovna, oddíl Federálního shromáždění České a Slovenské federativní republiky* [cit. 2013-12-07]. Dostupné na http://www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t1236_07.htm.
- Zpráva o průběhu oslav 1. Máje. 1948. Národní archiv, „Ústřední akční výbor Národní fronty“, fond 357/2, sign. 1, složka 1. máj 1948.

Summary

The study presents an interpretative analysis of the theatrical aspects of the First May celebrations in the Czechoslovakia in 1948, mass event with crucial importance for the Communist regime, which was then only taking over political power in the country. First step of the analysis is an historical overview of the First may celebrations in the world, followed by a description and characterization of the particular elements of the event using poetic tools borrowed from sociology and sociocultural anthropology, especially the methodology of Jeffrey Alexander. The aim of the analysis is to prove the (un)successfulness of the cultural performance, as far as the interests of the Communist regime are concerned.

Klíčová slova

1. máj, 1. květen, komunistické slavnosti, teatralita, divadelnost, 1948, stalinismus, Československo, socialismus, totalita, kulturní performance, rituál, svátek, dělnické svátky

Key words

First May, Communist celebrations, theatricality, 1948, Stalinism, the Czechoslovakia, Socialism, totalitarianism, cultural performance, ritual, feast, celebrations of the labour movement

Bc. Lukáš Kubina je studentem magisterského programu na KDS FF MU. V roce 2011 na domovské katedře obhájil bakalářskou práci na téma role divadla v sametové revoluci v Hradci Králové. V magisterském výzkumu se věnuje především mimoestetickým funkcím divadla a teatralitě. Působí také jako dramaturg divadelního uskupení MeNe KeKeL. E-mail: lukas.kubina@email.cz